

ÉRTESÍTŐ.

*Erkölciség szabadakarat nélkül. Irta dr. Öreg János,
Debreczen 1880. Kis 8° 176 lap. Ára 1 frt 20 kr.*

Azok a fejtegetések, melyek a tent czimzett kis műben is foglaltatnak, mindig hálás tárgyát fogják képezni az értelmi arisztokratia irodalmának. E fejtegetésekben az emberismeret legmagasabb s a mellett folytonosan gyakorlati kérdései jönnek szóba.

Teljesen érthető, hogy a természetismeret jelen virágzása s ez ismeretből az ember hasznára és kényelmére s mindezek folytán az általános művelődésre háramló eredmények következtében felülkerekedett, — a fent czimzett kis mű is azt példázza, — tulsúlyra jutott az a nézet, hogy az emberismeretnek is az lesz a leghelyesebb módja, mely a természettudományban oly kitünőnek bizonyult. Az emitt sikerre vezetett vizsgálódásnak nem relativ az értéke, így vélekednek sokan. Csak meg kell lelteni a módokat, hogyan lehet a szemmeltartást az emberek egymásközötti viszonyaira, az e viszonyokból alakult közintézményekre, az intézmények közszellemére alkalmazni, a vizsgálat eredménye — így mondják legalább — ép oly gyümölcsöző lesz itt is, tudniillik a művészetben, az államban, az egyházban, az iskolákban, mint volt a rajtunk kívül eső, tőlünk függetlenebb természetvilágban.

De nemcsak a siker, melynek a gyakorlati ember előtt egyetlen döntő bece van, hanem a tudomány érdeke is követeli, hogy a természet vizsgálásában czélszerűnek bizonyult módok leljenek alkalmazást az előbb említett szellemi körökben, mint közönséges néven nevezni szokták, az erkölcsi világban. A tudomány az egységre, a tarka világ különféle jelenségeinek egy szempontból felfogására törekszik. Már pedig a különféle jelenségek egy részében, a szorosabb értelemben

ugynevezett természetiekben a vizsgálódás maga helyesnek bizonyult, melyet mellőzni semmi áron sem szabad s így minden érdek, a hasznosság s a legsublimisabb tudományé egyaránt azt követeli, hogy a sokszor említett természettudományi alapot és módszert kell főtartanunk s mellette el kell ejtenünk a vizsgálatnak minden más alapját és módszerét.

Meg is mondják nyíltan, hogy mit kell elejtenünk, tudniillik a speculatiót, melyről egyszerűen s mindenkorra kimutatottnak vélik, hogy soha semmi eredményre nem vezetett s jóslásképp hozzáteszik, hogy nem fog vezetni ezután sem.

Hogy a speculationak a természetvizsgálódás módszerei mellett, sőt magában a természettudományban mi alkalmazhatósága és haszná van, tehát hogy egyszerű elejtése mennyi kárral járna, azzal itt nem foglalkozom. A kérdés mindenestre nyílt kérdés, melynek actái máig egybegyűjtve nincsenek, annál kevésbé várható tehát, hogy befejezve legyen.

A mire én itt a figyelmet röviden irányozni kívánom, melyre a kezünk alatt levő kis mű adott alkalmat, az abban áll, hogy a természettudományi vizsgálódás módszerének föltétlen helyessége alapján is lehet szó különbségekről tárgy és tárgy között s e különbségek az ismeretszerzés körében is megéreztetik hatásukat. Nézetem az, hogy a természettudományi vizsgálódás még oly eredménydus sikereiben sincs kezeség arra nézve, hogy ugyanazon sikereket fogjuk elérni akkor, ha e módszert nem a természeti tárgyakra, hanem a tőlük constitutív alapjaiban különböző szellemi tárgyakra fordítják.

A most kijelölt pontban térek el dr. Öreg János szóban forgó munkájának irányától s természetesen eltérek mind amaz iránytól, mely e munkával egyértelemben a szellemi élet nagy intézményeit egyszerűen elhanyagolja, ez intézmények magvát pedig, értem a belátást, a cselekvést, a műalkotást, vagy nevezve általánosabban ismert nevein: az igazat, a jót, a szépet a természettudományi módszeren végleg és teljesen kimagyarázhatónak véli.

Az az egész elmélet pedig, melynek Sz. könyve a szolgálatában áll, azt tűzte céljának, hogy természettudományi módszerrel magyarázza meg a csak most mondott belső, de azért külső tényekben nem kevésbé nyilvánuló világot, azt a világot, melyet egyszóval erkölcsi-nek szokás nevezni, a szó legtágasb értelmében. Nos, hát ez az az elmélet, melyet determinismusnak hívnak; vagyis az ócska determinis-

tikus elmélet emez újabb ruhát öltötte, hogy portékáját, mielőtt az elméletek köréből végleg eltűnnék, még egyszer piacra hozhassa. Nem dr. Öreg Jánost vádolom én ezzel, hisz ő maga azt mondja, hogy «szerencsénkre a kérdést a megelőző gondolkodók meglehetősen tisztázták, nekünk csak azok munkálkodása gyümölcseinek leszakítása jutott osztályrészünkül» (8. lap). Én azzal az elvvel állok perben, hogy a rajtunk kívül eső természeti világban eredménydúsnak bizonyult vizsgálódási módszer föltétlenül érvényes volna a vizsgálódás oly körében is, melyben nem kevésbé jelenségekről van ugyan szó, de mely jelenségeknek constitutív elvei merőben különböznek a természetiektől. Azt állítom, hogy az erkölcsi világ, vagyis explicite: a nevében működő rugók, s ezek alapján létrejött eszmével terhes alkotások és intézmények, bármennyire magukon hordják is physikai rokonosságuk zálogát, mely rokonosság kiderítésére s a bennök határozódó korlátok kitűzésére a természeti vizsgálódás módszereinek megvannak üdvös sikerei, vég instanciában nem e módszerektől, nem is a természettől várják a fölvilágosításukat. Felvilágosításaik kizárólag saját beltermészeteikből származhatnak s ennek magyarázásában jut bő helye a fentebb említett speculációnak.

A kérdésben én akként gondolkodom, hogy egy erkölcsi tett megbecslésére nem nyújt kielégítő alapot sem a régi deterministikus elmélet, az az elmélet tudniillik, mely a természettudományok mai virágzását megelőzőleg az akarat megkötöttségét hirdette, sem az az új determinismus, mely a mai természettudományi vívmányok alapján állva, a physiologia, a psycho-physika utjain evolutionista, utilitarianus stb. elméleteket hozott világgá. E magyarázatok, hogy úgy szóljak, kérelhetlen bizonyossággal bemutatják nekünk azt a határt, melyet az óra ingája befut, csak arra nem adnak kielégítő feleletet, hogy az inga futását mi ok idézte elő. Az a «boldogság», az «önmagára nehezkedés», az «önzés», a «haszon» és a többi, melyet ily feleletképen kívánnak feltüntetni, éppen csak elv számában nem kelendő.

Ahhoz, hogy az erkölcsi világ összes intézményeivel, elveivel egyetemben kielégítő magyarázatot leljen, az a legelső teendő, hogy meg kell szabadulnunk attól a babonától, mintha magyarázásának útja az elcsépelet determinismus és a vele ellentétes liberum arbitrium indifferentiae tanában volna keresendő. Mindkettő megszűnt önálló elven nyugodni. Az utóbbit természetesen a természettudományi vizsgálódás tette tönkre s ma már nincs is számbavehető védője. Az előbbit, tudni-

illik a természetvizsgálódás új köntösébe öltözködött hajdani — s jelentőségét csupán az ellentétes liberum arbitrium indifferenciaenek köszönő determinismust el kell ejteni s felnyitni az utat az erkölcsiség s a szellemi élet tényeken nyugvó tanulmányának.

Dr Öreg János még azon az állásponton áll, mely a természet-tudományi vizsgálódás módszerének föltétlen érvényét, s a természeti-ekben tapasztalt sikerhez méltó eredményét jósolja az erkölcsi világban is. Nem rajta mult, hogy célját el nem érte, hanem tárgyán. Maga könyvének czime: Erkölcsiség szabadakarat nélkül, paradoxon. Nem árt vele senkinek; de nem is használ.

Bemutatva a kezünk alatt levő könyv tendenciáját, áttérek részletei bemutatására: Négy önálló fejezetben tárgyalja a kérdést, s egy bevezetésben. «A szabadakarat kérdése közel érdekel bennünket, mert ez belevág ugyszólván mindennapi életünk keretébe. Itt nem pusztán arról van szó, hogy egy eddig még megfejthetlennék bizonyult elméleti kérdést megoldjunk, hogy biztos tudomást nyerjünk lelki működésünk egyik ágának minemiségéről, hanem főleg gyakorlati szempontból fontos e dolog tisztázása. Az államférfi, a törvényhozó, a nevelő, sőt minden egyes ember érdekelve van ama kérdés megoldása körül, hogy akaratelhatározásunk s abból folyó tetteink minden előző külső és belső okoktól függetlenül, vagyis szabadon, önkényszerűleg mennek-e végbe, vagy pedig, mint mások vélik, akaratelhatározásunk és így azzal együtt tetteink is megelőző külső és belső indító okok következményei, vagyis, hogy a szellemvilágában ép ugy törvény és rend uralkodik, mint a természeti tünemények világában. Mert az első felfogás mellett sohasem számíthatnánk még a körülmények ismétlődésénél is ugyanazon következményekre, mivel a szabadakarattal bíró valóság minden önelhatározása alkalmával a cselekvéseknek egészen új sorát kezdi: a második felfogás mellett pedig, mint a természet tüneményeinél, úgy az akaratéinál is bátran számíthatunk arra, hogy a mi egyszer megtörtént, a körülmények ismétlődésével, máskor is meg fog történni.»

Ebben jelöli meg kiinduló pontját, melyben tehát nyilván elmosódik az a határvonal, melyet föntebb a természet és a szellem közt megvontam. Ezt erősíti meg lejjebb az a kifejezése is: «A társadalomtan művelője sem kérkedik ma már abban, hogy szorgalmas utánjárásal sikerül az emberi *tetteket* vezérlő törvényszerűséget felfedezni». A felfedezést igaz, nem igéri szerző; összesen annyit mond, «hogy ha

nem sikerülne is e nagy kérdésnek oly meggyőző módon való megoldása, hogy általa minden további vita feleslegessé, vagy épen lehetlenné válnék (?), annyit talán elérünk, hogy az eltérő. nézetek tisztázódnak, a mi az ügy érdekében nem jelentéktelen eredmény». Ezek foglaltatnak a bevezető sorokban.

Az első fejezet «tájékozódás az erkölestan terén», czimén következő eszmesorozatot követi: Az ember mindent magához mér. — A jó és rossz. — Természeti és erkölcsi rossz. — A jó és rossz közt tett különbség viszonylagos. — Az erkölcsiség esakis társadalomban állhat elő. — Erény a mi a társadalom létét és jóllétét előmozdítja, bűn a mi ezeket hátramoszdítja. — E szabálytól eltérőnek látszó erkölcsi törvények magyarázata. — A hasznosság alapelve mindinkább uralkodóvá lesz az erkölcsiség terén. — Mi'l boldogsági elve. — A boldogsági elv nem vezet okvetetlen önzésre. — A boldogsági elv ellen tett kifogások czáfolata. — Az akarat formája, mint erkölcsi mérték. — Föltétlen jó s föltétlen rossz. — Az erkölcsi eszmék tisztázásának szükségessége. — A lelkiismeret kérdése. — A lelkiismeret nem velünk született önálló tehetség, hanem hosszas fejlődés eredménye. — A lelkiismeret a társadalmi intézmények másolata. — Kant főerkölcsi elvét szintén a boldogsági elvvel támogatja.

A második fejezet tartalma: «A kötött akarat elmélete» czimén a következő. Az akarat meghatározása. — Az akarat indító okai. — A szabadakarat tanát a felelősség kedvéért találták ki. — A szabad és kötött akarat tantételének keletkezése Buckle szerint. — Ugy a szabad, mint a kötött akarat tantétele megegyezik a vallásossággal. — A kötött akarat nem egyeztethető meg az erkölcsiséggel: ha úgy fogjuk fel, mint fatalismust; — ha úgy értjük, mint Spinoza; — de meg egyeztethető, ha a külső indító okok mellett belső indító okokat is elismerünk. — Az akarat indító okainak elősorolása. — Az indító ok, mint czél. — Közel s távol eső czélok hatása. — Az akarat valódi mivolta. — Indító okok összeütközése. — Megfontolás. — Választási szabadság. — Elhatározás. — Jellem. — Erkölcsi elvek. — Az erkölcsi elveket a társadalom állapítja meg. — A lelkiismeret a társadalmi bíráskodás mintájára alakult belső bíró.

A harmadik fejezet tárgya: «A kötött akarat elméletének tudományos jogosultsága» czimén: A szabadakarat közönséges felfogása. — A szabadakarat fogalmának keletkezése Fouillée szerint. — Ellentett fogalmak tetszés szerinti megvalósítása ugyanazon perczen. — Indító

okoktól való függetlenség. — A szabadakarat mellett öntudatunk tanuskodik. — Ennek megezáfolása. — Az akarat mint szabad ok, mely szül ugyan okozatot, de nincs előző oka. — A szabadakarat tana Kant szerint. — Érzéki s értelmi világ. — A szabadakarat, mint a gyakorlati ész követelménye. — Kant ingadozása, mely szerint majd az akaratot, majd a gyakorlati észet tartja szabadnak. — Kant értelmi szabadságról szóló tana, a bűn eredetéről nem ad felvilágosítást. — Értelmi és tapasztalati jellem. — A tapasztalati jellem Kant szerint is a szükségképeniség törvényének hódol. — Az értelmi jellem egyenlő az erkölcsi alapelvek megválasztásával. — Kant megváltoztatja az értelmi jellemről szóló tanát, hogy a bűn eredetét kimagyarázhassa. — Schoppenhauer következetesebb Kantnál az értelmi jellem felfogásában. — Az akarat csak végrehajtó tehetség: az értelem szabja elé a törvényt. — Az értelem nem független tárgyaitól, de az akarat cselekedhetik az értelem ellenére. — A szabadakarat oly felfogása, hogy az külső és belső akadályoktól való függetlenség. — Az ész által való korlátoztatás a valódi szabadság. — Anyagi szabadság, alaki szabadság. — Az ember szabadsága egyenlő a kénytelenséggel. — Az oksági törvény alól az emberi akarat sem képez kivételt. — Erre alapítja eljárását a nevelő, politikus, törvényhozó, a gazda s minden gyakorlati ember. — Az oksági törvény általános uralmát fokról-fokra ismerték fel. — Állandó és esetleges okok összeműködésének eredménye. — Szabályszerűség. — Az erkölcsi statisztika szabályszerűséget mutat. — Példák a halálozási, házassági, bűnügyi, gyilkossági, öngyilkossági statisztikából. — Wagner Adolf költői rajza, az erkölcsi cselekedetek kötött voltának feltüntetésére. — Az erkölcsi tökéletesedés csakis a kötött akarat alapján lehető.

Végül a negyedik fejezet: «A kötött akarat elméletének alkalmazása a böleseleti erkölestamban» czimén a következőket adja elő. Az erkölcsi eszmék: az erény és bűn, a felelősség és érdem, a jutalmazás és büntetés jogosultsága kötött akarat mellett. — Erény és bűn nemesak a szabadakarat felvétele mellett lehető, mert már akkor beszéltek róla, mikor még a szabadakaratról szó sem volt. — A stoikusok felfogása az erényes emberről. — Az erény szó magyarázata, valódi jelentése. — Érdem, erény, kötelesség rokon fogalmak; különbségük csakis az időn alapul. — A bűn csakis a szellem hiányos fejlettségének következménye. — Szabadakarat mellett megfoghatatlan a bűn általános uralma. — A bűn nem tényleg létező hatalom, hanem csakis a

jónak hiánya. — A megjavulás csakis a kötött akarat mellett lehető. — Bűnbánat a kötött akarat alapján. — A szabadakarat hiva nem bánhatja bűneit, nem ösztönözhet senkit a javulásra, nem szégyelheti bűnét. — A felelősség a kötött akarat alapján. — A felelősség szó értelme Bain szerint. — Stuárt Mill a büntethetőségről. — Büntetni csakis a kötött akarat alapján lehet. — A büntetés mint visszatorlás, mint elégtétel, mint elrettentés, mint megjavítás. — A társadalmi törvények időnként tökéletesülnek. — A büntető bíró tekint az indító okokra. — A szabadakarat elve hátrányos az erkölességre. — Szabadakarat mellett jellemről, megjavulásról, a bűnös iránt való türelemről szó sem lehet. — Javul-e erkölessileg a társadalom? — A tudomány haladásával miért nem jár karöltve az erkölcsi tökéletesedés? — Az iskola befolyása az erkölesség fejlődésére. — Véggövetkeztetés.

Bokor József.

Versuch einer concreten Logik.

(Classification und Organisation der Wissenschaften.) Von Dr Thomas G. Masaryk. Professor an der böhmischen Universität in Prag. Wien. Verlag von Carl Konegen. 1887. 8-adrét, 318. l.

E munka tulajdonképen felelet azon kérdésre, hogy mily szerepe, feladata van napjainkban a többi szaktudományok mellett a philosophiának? A szerző e kérdésre a feleletet Comte Ágostnak, általa kiegészíteni vélt, álláspontjából adja meg. E czélből mindenekelőtt a tudományokat osztályozza, classificálja. E classificatiót a tudományok tárgyai alapján hajtja végre, előterjesztvén történetileg a tudományok classificatiójának nevezetesebb kísérleteit.

Kritikailag méltányolja Plato, Aristoteles, a középkor, Baco, Hobbes, Locke, Hume, Comenius, d'Alembert, Bentham, Ampère, Cournot, Comte, Herbert Spencer, Bain, Harms, Robertv., Bourdeau, Puglia, Erdmann, Wundt, Dilthey, Ratzel, Palacky kísérleteit, mikkel a tudományokat felosztani törekedtek. Tekintettel azon körülményre, hogy különösen napjainkban majdnem minden gondolkodó foglalkozik a tudományok osztályozásával, szerző munkájának idevágó részlete: azon oknál fogva, hogy a különböző felosztási kísérleteket, áttekinthetően összefoglalja — egyike a legtanulságosabbaknak.

Szerző szerint a tudományok felosztatnak elméleti és gyakorlati tudományokra. Az *elméletiek* ismét abstract és concretre különülnek.